

²⁷ Тортури та катування – атрибути й української дійсності? // Юридичний вісник України. – 2008. – № 27(471) // http://www.yurinc.com/ua/legal_bulletin_of_Ukraine/publications/?aid=322&rid=47.

Отримано 10.12.2008

Резюме

В статье рассматривается порядок соблюдения прав задержанных, подозреваемых, обвиняемых, осужденных в следственных изоляторах и учреждениях выполнения наказаний в Украине с 1991 г. до сегодняшнего времени, а также нормотворческие меры законодательного органа в этой сфере.

В. М. ЛАВРЕНЮК

*Вікторія Миколаївна Лавренюк, аспірант
Львівського державного університету
внутрішніх справ*

ВІДОБРАЖЕННЯ БІБЛІЙНИХ НОРМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

В давнину право, мораль та релігійні норми перепліталися набагато тісніше, ніж на сьогоднішній день, а інколи навіть збігалися. «Ми зовсім не заперечуємо існування правового порядку в Україні з її зародження. Сам Новий Заповіт, особливо в Посланнях апостола Павла й у Діяннях апостолів, свідчить, що всередині християнської громади існували юридично конституційовані влади, які проголошували й застосовували норми, котрі стосуються ... моралі, дисципліни...»¹.

Сьогодні теоретики права все частіше звертаються до біблійних норм, вбачаючи в цьому високу наукову та інтелектуальну цінність, та вважаючи, що до них можна ставитися з абсолютною довірою. Адже в Біблії сформовані основні заповіді, які визначають морально-етичні і в той же час кримінально-правові норми християнства: не вбий, не чужолож, не кради, не свідчи ложно на ближнього свого. (Ісх. 20, 13:16).

Оскільки, основою Божих Законів є Десять Заповідей, і ці заповіді виступають зведенням всіх Законів Божих. Згідно з ними людина формує для себе норми поведінки, моралі, правові норми (позитивні норми) та певні християнські засади. І саме з біблійних норм випливає загальнолюдська мораль.

І саме християнська релігія, будучи морально-нормативною системою, зробила вирішальний вплив на формування і реалізацію правових норм, в тому числі кримінальних.

На нашу думку, більшість основних положень кримінального законодавства України бере свій початок безпосередньо з Біблії, передусім із Старого Заповіту. Як зазначають російські вчені Т. А. Бажан, і О. В. Старков, дослідженням біблійних норм у Росії здійснювалося як богословами: А. Л. Дворник, Н. В. Кривельская, И. Куликов та ін., так і вченими: Г. П. Байдаков, С. С. Витвицкая, В. Ф. Енгаличева, М. В. Карасев, Г. Л. Кастровський, Л. В. Кондратюк та ін.²

Правова наука певною мірою займалася дослідженням окремих аспектів щодо взаємодії біблійних і правових норм, про що свідчать, зокрема, праці таких учених, як Ю. Бабінов, І. Бражник, В. Клочков, І. Бондаренко, В. Лубський, Д. Мануйлова, О. Махоня, О. Сухов та ін. Однак ці дослідження припадають переважно на період існування СРСР, що не могло відповідним чином не вплинути на висвітлення взаємозв'язку біблійних норм із галузями національного законодавства, зокрема кримінального. Крім того, нині ці праці значною мірою застаріли і не відображають потреб сьогодення.

Релігієзнавці зазначають, що Біблія, крім релігійно-філософських та етичних принципів, історичних хронік тощо, містить юридичні кодекси та інші юридичні норми³.

Окрім того, біблійні норми містять теоретичні положення християнських засад, які віддзеркалені в Біблії, більшість принципів і положень збереглися й донині та втілені в нормах кримінального законодавства України, як справедливі й гуманні.

Так, одна з важливих гарантій – рівність людей перед судом – закріплена й у положеннях Біблії: «Не зроби кривди в суді: не будеш потурати особі вбогого, і не будеш підлещуватися до особи вельможного, – за правдою суди ближнього свого!» (Левіт. 19:15)⁴

Також одним із важливих принципів судочинства Біблія вважає присутність свідків у судовому процесі: «... на словах двох свідків, або на слова трьох вимагає від свідків тільки правдивих свідчень і в десяти заповідях Мойсея: «Не свідчи неправдиво на свого ближнього!» (Вихід 20:16), і в Новому Заповіті: «Нікого не оскаржуйте фальшиво...» (Луки 3:14).

Біблійні норми, також встановлюють покарання за неправдиві свідчення: «Коли хто бачив або знав, але не виявив, то понесе свою провину» (Левіт 5:1), окрім того, Біблія передбачає відповідальність і за наклеп: «свідку (що) неправду говорив на брата свого, зробити так, як він замишляв був зробити своєму братові» (Левіт 19, 18:19).

Біблія встановлює також порядок обрання самих суддів та низку морально – етичних критеріїв, зокрема такі як чесність, справедливість та непідкупність: «А ти наздриш зо всього мужів здібних, богобоязливих, мужів справедливих, що ненавидить зиск» (Вихід 18:21); засуджує хабарництво і застерігає проти нього: «Бо підкуп осліплює очі мудрих і викривляє слова справедливих» (Вихід 16:18). Цей принцип передбачено і сьогодні в основному законі нашої держави – Конституції України, в ст. 24 зазначено: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками», та ст. 16 Кримінально-процесуального кодексу України: «Правосуддя здійснюється на засадах рівності громадян перед законом і судом незалежно від походження, соціального і майнового стану... та ін. обставин».

У свою чергу біблійне судочинство наголошує на індивідуальній, а не колективній відповідальності за вчинене правопорушення: «Не може чинити так, щоб убити праведного з нечестивим», – стверджує книга Буття (18:25), у книзі Числа (16:22) запитується: «Як згрішить один чоловік, чи ти будеш гніватися на всю громаду?», а в книзі пророка Єремії (31:30) стверджується: «...кожен за власну провину помре ...».

Релігійний підтекст у змісті норм права простежується також у неприпустимості зворотної сили закону – це одна з важливих гарантій судочинства. «...Гріх не ставиться в провину, коли немає Закону», – стверджується в посланні Римлянам (5:13). У ньому також зауважено, що треба використовувати лише законодавство: «Я не пізнав гріха, як тільки через Закон... де ж немає Закону, немає й переступу» (4:15)⁷. Ці біблійні приписи (норми) збереглися на сьогоднішній день в ч. 2 ст. 5 Кримінального кодексу України: «Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння або посилює кримінальну відповідальність не має зворотної дії в часі». Саме такі норми перевірені часом, вічні та вагомі для людей, а отже найбільш глибоко сприяють реалізації її прав.

Усім відомі Заповіді Божі. Хоча їх вважають моральними нормами, в яких сформовані вимоги в абстрактній формі, більшість їх були відтворені у світських правових актах різних часів⁵.

Ідеться, зокрема, про такі заповіді: «Не вбиватимеш»; «Не крастимеш»; «Не чужоложитимеш»; «Не свідкуватимеш ложно на ближнього твого»; «Не зазіхатимеш на дім ближнього твого; не пожадатимеш жінки ближнього твого, ані раба його, ані вола його, ані його осла, ані чого-небудь, що належало б ближньому твому» (Вих. 20: 1 – 17), які трохи відрізняються за формою викладу, але практично не відрізняються за змістом.

У П'ятикнижжі Мойсея (це перші п'ять книг Біблії – Буття, Вихід, Левіт, Числа, Второзаконня) уже сформульовану вимогу: «Оці судові закони ти покладеш перед ними»

(Вих. 21:1), і далі містяться безпосередні правові норми. При цьому підзаголовки мають характерні назви – «Про вбивство та покарання», «Шкода особам і на майні», «Крадіжки та шкода», «Карні закони» тощо.

Такі поняття, як злочин і покарання у кримінальному законодавстві заслуговує на увагу не лише з огляду на правову онтологію та аксіологію, оскільки окреслена проблематика, навіть якщо її розглядати в історичному ракурсі, не перестає бути актуальною, адже належить до кола тих питань, невіршеність яких на теоретичному рівні призводить до проблем по історичній вертикалі, що негативно позначається на чинних законодавчих актах.

Цілком закономірно, що у формуванні правосвідомості громадян важливе значення мали ті світоглядні засади, які лежали в основі українського християнства та моралі, а відповідно і звичаєвого права, що в тому числі стосувалося ставлення до так званих «польових шкодах», які у контексті співвідносилися з поняттям «злочин».

Але перш ніж говорити про конкретні злочини, слід зазначити, що вже у П'ятикнижжі згадується багато положень, які згодом увійшли до Загальної частини кримінального кодексу України.

Так, це положення про необхідну оборону, яка, втім, обмежується тільки нічним часом: «Коли впіймають злодія, як вловлюватиметься, і поб'ють так, що вмре, нема злочину. Коли ж над ним уже зійшло сонце, тоді є кривавий злочин; злодій мусить відшкодувати» (Вих. 22:1, 2).

Помилка (випадок) не каралась, а лише спокутувалася: «Коли ж одна особа згрішить ненароком, то нехай принесе козу однолітку за гріх. І священник відпокутує перед Господом за душу, що помилково згрішила, ненароком» (Числа 16: 27 – 28).

Певні положення Второзаконня можна розглядати як такі, на яких пізніше були побудовані норми кримінального права про малозначність діяння та про крайню необхідність: «Як увійдеш у виноградник твого ближнього, можна тобі їсти виноград, скільки душа твоя забагне, до насити; в кошика ж не кластимеш. А як прийдеш на поле твого ближнього (що на ньому допіле збіжжя), то можна тобі зривати колоски рукою, однак серпом не замахнешся на збіжжя твого ближнього» (Втор. 23: 25 – 26).

Виявляється, що принцип *ne bis in idem* – одна дія двічі не карається – запозичений саме з Біблії, де сказано: «Не помстися двічі за одне» (Наум. 1:9).

А ось положення про давність вчинення злочину: «Коли ж випадком, не ворогуючий, штовхне кого-небудь або кине на кого-небудь чимось не навмисне, або ж, не бачивши того, пустить на нього каменем, від якого можна вмерти, і коли той справді помре, а він же не ворогував з ним і не бажав йому зла, то нехай громада розсудить ... і вирятує вбивцю... і поверне його назад до міста захисту, куди він утік; він пробуде в ньому аж до смерті первосвященника» (Числа 35: 22 – 28). Такі «місця захисту» спеціально визначались у країні (Втор. 19. 1 – 3). Згодом, у середні віки, ними ставали церкви і монастирі.

Ідеї про невідворотність покарання та про спокутування вини через страждання віками прищеплювались у християнській культурі. Це призвело до формування у свідомості людей відповідних стереотипів, які спираються на поняття про справедливість і на віру в моральний правопорядок. Якби у світі існували б лише несправедливість, беззаконня, то люди дійшли б до відчаю. Адже думка про справедливого Суддю, який все бачить і відплатить кожному за його заслугами, часто стримувала людей від необачних і поганих вчинків.⁸ Але ідеї покарання за провину, спокутування гріха через страждання паралельно з релігійно-моральним здобула і юридичне обґрунтування.

Що ж стосується конкретних злочинів, то у П'ятикнижжі Мойсея прямо згадуються такі групи злочинів:

1. Злочини проти релігії.
2. Злочини проти життя і здоров'я людини.
3. Злочини проти волі людини.
4. Злочини проти моральності, шлюбу та сім'ї.
5. Злочини проти власності.

На нашу думку, приписи про спокутування є надзвичайно важливими. Адже людина, яка завжди категорично переконана у своїй правоті й непогрішності, не спроможна

критично і об'єктивно оцінювати свої вчинки і рішення, і припускається помилок, не відчуваючи при цьому докорів сумління.

Цінність християнської ідеї гріховності як раз і полягає в тому, що вона дозволяє людині (і зобов'язує її) усвідомити свій гріх, вину за вчинки, осмислити прагнення подолати його, очистити своє сумління від провини»⁶.

Наприклад, крадіжка худоби: «Коли хто вкраде вола чи вівцю та й заріже її чи продасть її, п'ять волів мусить віддати за вола і чотири вівці за одну вівцю» (Вих. 21:37). Отже, тут ми бачимо готову юридичну формулу покарання, за якої вчинення злочину стає явно невігідним для злочинця, при цьому, чим коштовнішим є викрадення майна, тим більш тяжким є штраф. А також, лжесвідчення: «Судді ж нехай розберуть добре; і як виявиться, що свідок той – свідок неправдивий і що він свідчить неправдиво проти свого брата, то ви зробите з ним те, що він замислив зробити зо своїм братом» (Втор. 19:18). Тут доцільно було би порівняти, на наш погляд, біблійну норму з такими словами: «Не копай яму іншому, бо сам в неї попадеш».

Крім того, є приписи, які не супроводжуються санкціями: «Не крадіть, не брешіть, не ошукуйте один одного. Не присягайте іменем моїм ложно... Не визискуй ближнього твого і не грабуй. Не затримуй у себе наймиті платні до ранку. Не проклинай глухого, а перед сліпим не клади нічого, об що він міг би спіткнутися» (Левіт 19: 11–14); «Не смієш тримати в себе в торбі подвійного каміння для ваги, великого й малого. Не будеш у тебе в господі подвійної мірки, великої й малої. Правдиве й вірне каміння мусить бути в тебе для ваги; справедлива й вірна мірка мусить бути в тебе» (Втор. 25: 13–15); «Проклятий, хто пересуває межі» (Втор. 28:17); «Проклятий, хто кривосудить приходня, сироту й вдову» (Втор. 28:19); «Проклятий, хто бере дарунок (підкуп), щоб погубити душу безвинну» (Втор. 28:25). Також, категорично заборонялося лихварство. (Вих. 22:25; Левіт 25:36; Втор. 23:19).

Багато з названих діянь Кримінальним кодексом України визнаються злочинними – крадіжка, обман покупців, шахрайство, хабарництво.

На наш погляд, слова які містяться в Біблії про необхідність призначення за них покарання у вигляді смерті можуть означати лише те, що ці діяння, на відміну від інших (що тягнуть за собою, наприклад, пеню, штраф), мають бути визнані кримінально-караними. Карати злочинця стратою не можна навіть за вбивство. Дійсно, вбивство є злом, але ж ніким не доведено, що воно є найбільшим злом.

Сучасний український дослідник О. С. Лазарев знайшов у Біблії ще багато інших кримінально-правових постулатів, крім тих, що є чітко кримінально-правовими. Наведемо приклади:

Каїн, покаючись перед Господом за вбивство Авеля, сказав йому про свої побоювання: «і перший, хто мене зустріне, вб'є мене». Тоді Господь сказав до нього: «Якщо хтось уб'є Каїна, то зазнає помсти всемеро» (Буття 7: 14–15). Отже, Господь дає нам уже готову технологію виходу з юридичного тупика: якщо вбивство не доведене, покарати за нього може тільки Він; кожному, хто візьме на себе право позасудової розправи, помста буде «усемеро»⁷.

«Не свідкуватимеш ложно на ближнього твого» (Вих. 20:15). Це означає, що може постраждати невинний.

Новий завіт, який називають «новим договором Бога з людьми», укладений через Христа, повторює багато з названих вище положень.

Отже, для кращого розуміння змісту біблійних норм і християнських засад у Кримінальному законодавстві України ми досліджували біблійну систему правових норм, які в основному викладені в перших п'яти книгах Старого Завіту і в окремих розділах Нового Заповіту. Ми вважаємо, що у книгах Біблії дійсно викладено такі норми і вимоги, яким властиві всі ознаки юридичних норм. Це зокрема стосується і кримінального законодавства України.

Можна сказати, що відповідальність за завдання тілесних ушкоджень було встановлено за принципом Таліону: «Око за око, зуб за зуб» (Вих. 21: 23–25; Лев. 24: 19 – 20). За цим же принципом каралися неправдиві свідчення в суді: неправдивий свідок підлягав покаранню, до якого був засуджений чоловік, несправедливо ошуканий (Втор. 19:

15–21). Оскільки старозавітні норми, подібно до правових норм, суттєво обмежували застосування звичаю кровної помсти. Так, мститися можна було тільки особі, яка заподіяла велике лихо – шкоду, збитки (Втор. 24:16). А що стосується біблійних норм, які містяться в Старому і Новому Заповітах, то вони є тим самим «кодексом» морально-правових основ суспільства, які поступово входили в життя у формі окремих звичаїв, законів, моральних норм тощо.

Але, на наш погляд, головними заповідями Христа стали: «Люби Господа, Бога, всім твоїм серцем, усією твоєю душею і всією думкою твоєю: це найбільша і найперша заповідь. А друга заповідь подібна до неї: Люби ближнього твого, як себе самого. Ось на ці дві заповіді, вважаємо, було би не зайвим, якби спиралось кримінальне законодавство України.

¹ Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. – М., 1994. – 247 с.

² Бажан Т. А., Старков О. В. Религиоведение для юристов: Учебник / Под общ. ред. докт. юрид. наук., проф. О. В. Старкова. – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. – 490 с.

³ Релігієзнавство: Навч. посібник / За ред. С. А. Бублика. – К., 1998. – 168 с.

⁴ Біблія або Книга Святого Письма, Старого і Нового Заповітів. – К., 1993. – 612 с.

⁵ Оситов И. Д. Философия права: Конспект лекцій. – СПб. 2000. – 94 с.

⁶ Релігієзнавство: Навч. посібник / За ред. С. А. Бублика. – К., 1998. – 168 с.

⁷ Лазарев А. С. Расшифрованная Библия, или Реквием цивилизации. – К., 2002. – 1064 с.

⁸ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

⁹ Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

Отримано 27.11.2008

Резюме

В статье исследуется проблема отображения библейских норм в действующем уголовном законодательстве Украины и обосновывается взаимосвязь морали с библейскими уголовными нормами. А также путь не от современного уголовного законодательства Украины до библейских норм, а наоборот, от библейских норм до их правовой регламентации в действующем уголовном законодательстве Украины.

А. Г. МАРТИРОСЯН

Артур Гагікович Мартіросян, аспірант кафедри кримінального права і процесу Волинського національного університету імені Лесі Українки

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРАВОСУДДЯ ЯК РОДОВОГО ОБ'ЄКТУ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТАТТЯМИ 376–379 КК УКРАЇНИ

Однією з найбільших цінностей сучасної правової держави є право особи на справедливе і незалежне правосуддя. Відповідно важливим завданням правової держави є гарантування захисту прав людини справедливим судом, який у своїй діяльності керується виключно законом. На сучасному етапі розробки нового кримінально-процесуального законодавства увага науковців і практиків прикута до проблеми функціонування судової влади, забезпечення її незалежності. Тому актуальності набуває вирішення проблеми вдосконалення кримінально-правової охорони правосуддя. Як вірно наголошують науковці, найбільш важливим гарантом додержання і захисту прав громадян є